

## «НОВІ ЕТИКИ» У КОНТЕКСТІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

*М. М. Кисельов, доктор філософських наук  
Інститут філософії НАН України імені Г. С. Сковороди  
nn1942@ukr.net*

**Анотація.** Розглянуто тенденції розширення предметного поля етики як основи «практичного розуму» в контексті постнекласичного етосу. Особливу увагу зосереджено на феномені «нових етик» (етика науки, екологічна та біологічна етики). Аргументовано положення, що предметне поле «нових етик» має бути органічно інкорпорованим у цілісний контекст класичної етики як «філософії моралі».

**Ключові слова:** етика, нові етики, наука, відповідальність, соціоприродний підхід.

Етика є надзвичайно древнім утворенням і являє собою фундаментальний засіб пізнання світу та регулювання поведінки людини в цьому світі. Мораль – спосіб духовного буття людства, природно можливий спосіб людини бути людиною. Серцевиною етичної свідомості є моральний вибір і відповідальність за нього. Моральний вибір – це не одноразовий акт, а процес перманентний. Звідси постійний пошук, сумніви, корекції, вічна боротьба з собою й вічне собою невдоволення.

«Ситуація морального вибору» є надзвичайно тяжкою й відповідальною. Людина не завжди є вільною в своєму моральному виборі. Моральний обов'язок іноді вимагає повстати проти власної думки. А погодження з громадською думкою може набути рис конформізму і, навіть, аморальності. До того ж, сьогодні ми є свідками поширення моралізаторської демагогії. Блез Паскаль свого часу зазначив, що людство ділиться на дві категорії: грішники, що вважають себе праведниками та праведники, що вважають себе грішниками.

Традиційно складною й суперечливою проблемою класичної етики є співвідношення моралі та моралізаторства. Чим більш розвинена моральність, тим критичніше людина ставиться до себе. Той, хто міг би давати об'єктивну моральну оцінку, не буде цього робити. А той, хто готовий до цього, не заслуговує довіри. «Мораль в її абсолютних домаганнях – не те, про що говорять і що виставляють на показ; це – те, про що мовчать і що приховують. Через дієве слідування моральним заборонам, через відповідні їм негативні вчинки ми можемо мовчати так, щоб це було мовчання про мораль» [1, с. 5].

Аверінцев С. звертає увагу на євангелічне твердження про те, що сподівання є і у пропащої жінки, і у розбійника і навіть у митаря. Найсуворіше ставлення до фарисея – професійного резонера, спеціаліста з етики.

«Совість – не від розуму, вона глибша за розум, глибша за все, що є в людини, але для того, щоб зробити з окликів совісті правильні практичні висновки, потрібен розум» [4, с. 370].

Моральність споконвічно передбачає здатність людини до свідомого контролю над своїми вчинками, володіння собою та утримання від сумнівних бажань. Етика є феноменом амбівалентним: дослідники досі прагнуть визначитися – це продукт життєвого досвіду, набутої мудрості, чи щось трансцендентне, чи якесь складне поєднання того й іншого. За І. Кантом, у світі, пов'язаному причинно-наслідковими зв'язками, для моралі немає жодної онтологічної підстави. Мораль репрезентує світ ноуменальний. Утилітарна, прикладна етика є продуктом значно пізнішим.

Мораль, на відміну від права, не може спиратися на однозначні наукові положення та закони. Якщо в царині юриспруденції все регулюється законом та обов'язком неухильного слідування законодавчим положенням, то у сфері моралі людина може спиратися лише на власний моральний вибір й вимогливість до себе особисто. Незважаючи на всі спроби об'єднати етику і право як головних регуляторів людської поведінки, право не може замінити етику, а етика – право.

Слід зауважити, що сучасна «цивілізована» людина звикла зважати на закони, а регулятивна функція моралі, власного сумління помітно переміщується на периферію свідомості, що можна кваліфікувати як доволі небезпечну тенденцію. Як слушно зазначав К. Аксаков, право робить непотрібною совість. Яскравою ілюстрацією розведення юридичних і етичних регуляторів людської поведінки є доволі свіжий прецедент, коли влітку 2011 р. Вищий адміністративний суд України відмовив визнати противоправним невиконання передвиборних обіцянок президента України на тій підставі, що обіцянки – це засіб агітації, а не законодавчий акт.

А як же проводити наступні передвиборні заходи в державі і на що орієнтуватися й сподіватися «електорату»? Апостол Павло в посланні до римлян зазначав: закон необхідний, але це лише перша стадія на шляху до внутрішньої досконалості, тому що сам по собі він не може змінити гріховні нахили людини. Необхідно йти до моралі – закону «внутрішньої людини», яка погоджується з Богом.

У філософській традиції моральність і прагнення до морального вдосконалення розглядались як необхідна умова для досягнення істини та добра. Моральні регулятори є надзвичайно могутніми й ефективними. Відомо, що Лактанцій переконав імператора Костянтина прийняти християнство для спасіння імперії від морального й духовного розкладу. На моральне вдосконалення покладаємо надію і ми сьогодні. Проте, як слушно зазначав Ганс Йонас, змінюються часи, мусить змінюватися й етика.

Раніше все спілкування з позалюдським світом (сфера *techne*), за винятком медицини, було етично нейтральним. Етична значущість з'являлася під час безпосереднього спілкування людини з людиною, тому традиційна етика була винятково антропоцентричною. Ставлення людини до природи нині набуває такого самого морального значення, як і ставлення

людини до людини. По суті, це одне й те саме ставлення. І цю обставину мають на увазі, коли кажуть про перехід морального імперативу в імператив екологічний.

Отже, етика, як основа «практичного розуму», нині виявляє тенденцію до розширення свого предмету поза традиційне поле міжлюдських стосунків. Поширюється думка про необхідність створення принципово нових етик. У міру ускладнення суспільних відносин в соціумі виникає необхідність більш точного визначення тих чи інших моральних норм у конкретних колізіях людського співіснування. Виникають такі прикладні етики, як політична, правова, журналістська, етика державного службовця, етика вченого тощо.

Потреба у таких визначеннях стає більш ніж очевидною. Але, слід зауважити, диференціація цілісної етичної сфери на окремі спеціалізовані фрагменти, може призвести (і вже призводить) до витіснення власне етичного на периферію проблемного поля, унаслідок того, що починають домінувати проблеми політики, управління, медицини тощо. Етика підмінюється етикетом, взаємовигідною поведінковою практикою, що забезпечують соціальний комфорт. Домінують правила доброго тону та політкоректності – *Respekt* (нім). Відбувається редукція духовності до соціальних факторів. Добродійністю стає успіх.

Аналітики пишуть про кризу ідей, світоглядну кризу не лише окремої людини, а й усього людства. Виокремлюються такі симптоми цієї кризи: розчарування, втрата сенсу життя, прогресування різноманітних морфологічних захворювань на тлі загалом розвиненої медицини, тривожності та депресій, брак відчуття щастя й спокою, відчуття марності життєвих зусиль, зниження значущості сім'ї та сімейних цінностей тощо. Інакше кажучи, сучасна людина втрачає ґрунт під ногами. Домінує перманентне відчуття небезпеки. Складається враження, що чим успішнішим є людство в аспекті науково-технічного розвитку, тим невизначенішим і загрозовішим є його майбутнє.

Песимістичні оцінки і такі самі прогнози майбутнього цивілізації стають загальним місцем у філософській, науковій, соціологічній і, особливо футурологічній, літературі. На тлі в'ялого гуманізму панує сцієнтизм, техніцизм, бюрократизм і посередність, ніхто не бере на себе відповідальність, розлад виховання та освіти супроводжується духовним самоспущенням (К. Ясперс). Стає «нормальною» ситуація, коли бідні утримують заможних. Домінує масова культура споживання. Реклама невтомно генерує нові, штучні бажання та цілі. У бідних країнах більшість населення потерпає від голоду. В розвинених країнах основою раціону є м'ясні та солодкі страви, що призводить до розвитку надмірної ваги й супутніх їй небезпечних хвороб («хвороб достатку»), на боротьбу з якими витрачаються величезні кошти. Системи охорони здоров'я, спрямовані на одержання прибутку, неминуче починають нехтувати медичними потребами економічно слабких верств населення.

Відбувається прогресуюче виснаження природних ресурсів. Людство споживає набагато більше, ніж це необхідно. Всі працюють на еко-

номічну еліту світу. Народи терплять мілітаризацію економік, дефіцит бюджету та соціальних програм. (Дж. Штігліц). Свого часу М. Ганді зазначав, що світ достатньо великий, щоб задовольнити потреби людства, але надто малий, щоб задовольнити людську жадібність.

Надзвичайної актуальності набуває етика науки. Класичне наукове знання згодом набуває тенденцію виходити за свої традиційні межі, особливо коли звертається до проблем екзистенційного характеру: в першу чергу екологічних, біоетичних, антропологічних, гуманітарних тощо. Такі природознавчі напрями вже не можуть бути нейтральними по відношенню до моралі та цінностей. Багато представників класичної та неklasичної науки прагнули до усвідомлення низки проблем на пересіченні природознавства, релігії та етики (А. Ейнштейн, Н. Бор, М. Борн, М. Планк, В. Гейзенберг та ін.).

Планк М. ще в 40-х роках минулого століття в роботі «Релігія та природознавство» обстоював думку, що релігія і природознавство не є антагоністами, а доповнюють одне одного. У цьому випадку, ми маємо пряме звернення до фундаментальної середньовічної проблеми «подвійної істини», що є продуктивною спробою її подальшого розвитку, але вже із глибин природознавства, видатні представники якого відчували потребу в поєднанні знання та віри. Проблема надзвичайно актуалізується нині. Пишуть про ерозію підвалин демократії та громадянського суспільства. Аналізуючи причини моральної деградації західного суспільства, Папа Римський Іоанн Павло II звертав увагу на деградацію людської особистості, зведення її до функцій виробника та споживача. Сучасна людина масового суспільства являє собою карикатуру на замисел Божий.

Нині чинний Римський Папа Франциск наголошує на відповідальності сучасної людини в усіх сферах її діяльності. Довкілля не можна ні зводити до об'єкта маніпуляції та експлуатації, ні абсолютизувати й ставити понад гідність людської особи. Екологічна криза тлумачиться як моральна проблема. Сучасна людина не відчуває себе створеною істотою, яка глибоко інтегрована в природу, не може без неї обійтися і, співпрацюючи з Богом у справі творення, має відповідально нею управляти. Тут робиться продуктивна спроба інтегрувати проблеми релігійні, екологічні та етичні в єдину концептуальну цілісність.

На сьогодні стає очевидним, що знання, набуте людиною, не завжди є благом і автоматично приносить лише користь. Воно нерідко уособлювало собою певного «джина із пляшки». Причому потенційні негативні наслідки наукового відкриття можуть бути значно більшими, ніж позитивні, «заплановані». Поттер В. Р. вводить у науковий обіг термін «небезпечне знання», потенціал якого в наш час невпинно зростає. Причому, воно формується значно швидше, ніж мудрість, яка необхідна, щоб ним управляти. Саме тому слід «рятувати розум від нерозумної раціональності» (Маєр-Абіх К. М.) і «умонтовувати штурвал і гальма в «некерований механізм» науково-технічного розвитку» (Бек У.) Рятувати розум від нерозумної раціональності закликали К. М. Маєр-Абіх, У. Бек, Дж. Дьюї та ін. Дж. Дьюї зауважує, що людський розум сплітає власну мережу знань. Людина

дивилася на плоди своєї розумової праці і думала, що бачить об'єктивну реальність. Завдання нової філософії – захист людського розуму від нього самого [2, с. 52].

Саме на перетині науки та етики, що традиційно розглядалися як несумісні, й виникають «нові етики». Нині своєрідним епіцентром таких етик є екологічна і біологічна етики. Біологічна етика – сучасний напрям прикладної етичної думки, де робляться продуктивні спроби поєднання новітніх досягнень біології та медицини з духовністю та етичними принципами. Таке поєднання дедалі більше визнається як необхідна передумова подальшого існування людини як родової істоти, що надає підстави визначати біологічну етику як «етику виживання», що закладає фундамент цивілізації «любові та життя».

Нині величезні успіхи наук медико-біологічного комплексу породжують низку складних проблем морального характеру. Дійшло до того, що людина почала розповсюджувати свій контроль на власну еволюцію і прагне не просто підтримувати себе, а стати кращою і змінити свою природу, спираючись на власне розуміння. Постає питання: а чи маємо ми право так робити і чи маємо відповідну кваліфікацію для цієї творчої ролі? Чи маємо ми моральне право експериментувати з майбутніми людськими істотами?

Біологічна етика є продуктом уже нашого часу. Вона є одночасно академічною дисципліною та соціальною інституцією і є можливою лише за умов міждисциплінарного підходу до її проблем. Зокрема тут активно відбувається синтез природознавчих, етичних, соціальних та юридичних задач. Її проблеми настільки актуалізувалися, що сьогодні вона залишає «в тіні» етику екологічну, яка має глибоке історичне коріння і в системній формі була представлена у працях А. Швейцера та О. Леопольда. Екологічна етика кваліфікується як вчення про належне у відносинах людини з природою, в якому людина сприймається як суб'єкт, заснований на визнанні морального статусу природи, високому оцінюванні її внутрішніх та матеріальних цінностей, повазі до прав природи та обмеженні прав людини, в її ж (людини) інтересах.

Земля є біологічним співтовариством і, водночас, джерелом культурного багатства (Леопольд О.). Розвиток екологічної етики (так само як і біологічної) пов'язаний з рядом питань, які вирішуються надзвичайно суперечливо: чи повинна екологічна етика включати в себе турботу про індивідуальний добробут тварин, або чи мусить вона бути спрямованою лише на турботу про екосистему в цілому? Чи повинна екологічна етика турбуватися тільки про «природне» середовище, яке не створене людьми, чи й про середовище, яке створене та маніпулюється людиною? (Лайт Е.).

Тут доречним буде звернути увагу на некоректність абсолютного розведення цих етик. Як би ми не засуджували стратегію «суспільства споживання», вона продовжує реалізуватися в сучасному світі. А оскільки це дійсно так, то можна припустити, що екологічна криза буде прогресувати й далі. Поряд з цим, небезпечні тенденції «антропологічної кризи», крім власне соціально-духовних явищ (загально визнана криза системи

цінностей, наприклад), містить у собі й небезпеку порушення геному людини, а отже, і її природи, внаслідок впливу «освоєного» людиною природного середовища і сучасних проектів «вдосконалення» людини засобами генної інженерії. По суті, це є єдиним процесом. У екологічній етики і етики біологічної єдине проблемне поле, загальні задачі й гранично чітко виражений гуманістичний контекст. Тут є однаково важливими як А. Швейцер, так і В. Р. Поттер.

Маєр-Абіх К. М. вважає, що етика майбутнього має бути не антропоцентричною, а голістською, згідно з якою, ми є відповідальними за інші життя, з якими живемо поряд. «Живі істоти існують у світі не тільки задля нас, а й разом із нами. Кожна жива істота потребує власного довкілля, свого специфічного життєвого простору. Наше довкілля є тільки одним із багатьох довкілля, людський життєвий простір є тільки частиною природного універсуму» [3, с.13]. Навіть термін «довкілля» він вважає антропоцентричним, позаяк в такій редакції воно постає як лише наше (людське) довкілля. Аби подолати це враження, цей світ слід розглядати й визначати як наш природний спільносвіт [3, с. 14].

Вважається, що означену сукупність усталених рис людини на органічному рівні виявляють представники медико-біологічного корпусу науки. Проте прагнення розшифрувати геном людини, більш того, здійснення його корекції, успіхи трансплантології, реаніматології, молекулярної імунології тощо, слугують, швидше, передумовою для «поліпшення» людської природи, а не для її збереження. Людина поступово перетворюється в кіборга: вставні зуби, контактні лінзи, різні протези (навіть «штучне серце»), косметологічна підгонка тіла під бажані (модні) стандарти надзвичайно актуалізують проблему визначення межі, до якої можна «модернізувати» природу людини, аби не втратити сам феномен людини. Нагальною стає проблема створення ефективних засобів захисту людини від небезпечних наслідків застосування фантастичних можливостей сучасних біотехнологій. Вже сьогодні означені можливості спричиняють загрозливі темпи деформації моральнісних підвалин соціуму.

Біологи прагнуть перекроїти людську органіку; в їх арсеналі багато таких «лекал», які дають змогу абстрагуватися від ребра Адама. Професор інституту пластичної хірургії Гюнтер фон Хагенс планує створити «надлюдину», використовуючи органи безнадійно хворих. Ця людина буде мати 2 серця, чотири додаткових ребра, покращену конструкцію очей, вух та системи дихання. Її коліна будуть згинатися в обидва боки [5].

Загалом вважається, що нові, модернізовані етики будуть спроможними орієнтувати на повноту життєвого процесу (буття), де органічно сполучаються розуміння минулого, сьогодення та майбутнього. Прогресуючі соціальні та екологічні негаразди надзвичайно стимулюють пошуки «нової моралі» («Етика ненасильства» – Р. Емерсон, Г. Торо, Л. Толстой, М. Ганді, М. Л. Кінг; «Культура вини» та «культура сорому» – Р. Бенедикт; «принцип відповідальності» – Г. Йонас; концепція «спільносвіту» – К. М. Маєр-Абіх та ін.). Заслугує на увагу майже забутий сьогодні «принцип співчуття» С. Мейена, в основі якого – впевненість у тому, що в центрі

будь-яких практичних дій людини мусить бути етика. Стає очевидним, що, незважаючи на всю можливу ефективність, проекти, в яких не враховуються етичні та екологічні вимоги, приречені на провал. Саме на цих засадах формується «нова інвайронментальна парадигма».

Тут доречним буде зауважити, що нова етика не заперечує традиційної (старої), інакше вона перестала б бути етикою. У зв'язку з цим, виникають застороги щодо можливості відходу від класичних етичних принципів як застарілих. Новітні етики багато в чому зберігають класичні риси гедонізму або ригоризму, утилітаризму, або інтуїтивізму. Це ж стосується і проблеми витоків етичної свідомості, які тлумачаться як щось трансцендентне, або як продукт природного добору (соціобіологія). Останній варіант розглядається як один із головних конструктів «новітньої етики».

На цьому ґрунті проявляються принципові суперечності між положеннями традиційної етики, яка сповідувала переконаність у тому, що етичне є продуктом культурного, а не біологічного розвитку та новітньої, більшість напрямів якої стоять на засадах соціоприродності. Останнім часом активно аргументується положення, що й сама культура (і зокрема мораль) має витоки у біологічній еволюції людини. Набувають поширення переконання, що моральність виникає в процесі еволюції живого, «а когерентність як здатність до самоорганізації є її найважливішою онтологічною підставою» [6, с.125].

Творення нової системи «моральних цінностей сучасного людства» зовсім не означає що треба починати з нуля, відкинувши все традиційне, достатньо апробоване. Хоча такі занадто радикальні пропозиції мають певне поширення. Значно більше дослідників роздумують над тим, щоб повернутися і більш уважно придивитися до таких вічних цінностей як зваженість, справедливість, стійкість, помірність, відповідальність. Оновлена система цінностей не може бути простим їх переліком, конгломератом не пов'язаних між собою сутностей. Стає очевидним, що предметне поле «нових етик» має бути органічно інкорпорованим у цілісний контекст класичної етики як «філософії моралі».

### Список літератури

1. Гусейнов А. А. Философские заметки / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. – 2009. – № 10. – С. 3–16.
2. Дьюи Джон. Реконструкция в философии / Джон Дьюи. – М. : Логос, 2001. – 162 с.
3. Маєр-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від докільця до спільно світу / К. М. Маєр-Абіх. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
4. Этическая мысль : научно-публицистические чтения. – М. : Прогресс, 1988. – 384 с.
5. Газ. День, 27 вересня 2002 року. – С. 3.
6. Этическая мысль: современные исследования. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – 480 с.

## **«НОВЫЕ ЭТИКИ» В КОНТЕКСТЕ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОГО ЭТИЧНОГО ДИСКУРСА**

**Н. Н. Киселев**

**Аннотация.** Рассмотрены тенденции расширения предметного поля этики как основы «практического разума» в контексте постнеклассического этоса. Особое внимание уделяется феномену «новых этик» (этика науки, экологическая и биологическая этики). Аргументировано положение, что предметное поле «новых этик» должно быть органично инкорпорировано в целостный контекст классической этики как «философии морали».

**Ключевые слова:** *этика, новые этики, наука, ответственность, социоприродный подход.*

## **“THE NEW ETHICS” IN THE CONTEXT OF POSTNONCLASSICAL ETHICAL DISCOURSE**

**N. Kiselev**

**Annotation.** The tendencies of extending the subject field of ethics as the basis of «practical reason» in the context of postnonclassical ethos are reviewed. Particular attention is paid to the phenomenon of «new ethics» (ethics of science, environmental and biological ethics). The position is being argued that the subject matter of «new ethics» should be organically incorporated in the holistic context of classical ethics as «moral philosophy».

**Key words:** *ethics, new ethics, science, responsibility, socio-natural approach.*

УДК 17

## **НАНОЭТИКА: ВЕЛИКІ ВИКЛИКИ СВІТУ МАЛИХ ВЕЛИЧИН**

**Т. В. Гардашук, доктор філософських наук  
Інститут філософії НАН України імені Г. С. Сковороди  
gardashuk@gmail.com**

**Анотація.** Досліджено методологічні засади формування етики поведінки з нанотехнологіями та наноматеріалами, або наноетики: наноетика як різновид професійної етики; формування наноетики за аналогією з біоетикою та етичне обґрунтування практики незалежного тестування наноматеріалів. Виявлено суперечності й труднощі обґрунтування наноетики.

**Ключові слова:** *нанотехнології, наноетика, ризики, безпека, відповідальність, дилема Коллінґриджа, наукове громадянство.*

---

© Т. В. Гардашук, 2015